

Culip VI: un vaixell medieval al Cap de Creus (Cadaqués, Alt Empordà)

SERGI COLOMER, HUG PALOU, MARCEL PUJOL

LOCALITZACIÓ DEL CULIP VI

Quan a la tardor del 1987 es va donar per acabada l'excavació del derelict romà CULIP IV, en el Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona disposàvem d'un nombre de dades suficient per a creure que prop d'aquest derelict del temps de Vespasià podia haver-ne un altre, però d'època medieval. Les restes ceràmiques extretes entre les posidònies que cobrien el jaciment arqueològic del segle I d. C. i la seva dispersió així ho indicaven.

Partint d'aquesta informació, es va procedir a realitzar tres sondatges arqueològics d'un metre quadrat, en dos dels quals es van localitzar les restes d'un nou derelict, sota d'una gruixuda capa de plantes posidònies de més d'un metre de potència i d'una altra capa d'uns 20 cm. de sorra, que va rebre el nom de CULIP VI.

Durant la primavera de 1988 el Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona va portar a terme la primera campanya d'excavació, sota la direcció de Javier Nieto, amb l'objectiu de valorar el jaciment. Les hipòtesis de treball resultants d'aquesta primera campanya són les que oferim en aquesta *Tribuna d'Arqueologia*.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

L'experiència assolida durant l'excavació, del derelict CULIP IV va fer que moltes de les solucions que vàrem adoptar en la seva excavació servissin també per al CULIP VI, ja que els problemes que podia plantejar l'excavació del nou jaciment eren molt semblants: situació, profunditat d'entre 5 i 6 metres, i una gruixuda capa de plantes posidònies segellant el jaciment.

Una vegada marcada l'àrea d'excavació d'una superfície de 29 m², sobre la capa de posidònies, va procedir-se a la seva extracció. La manca de material arqueològic entre aquestes plantes a la zona del CULIP VI va afavorir l'aplica-

ció d'un mètode ràpid, consistent a dividir en franges paral·leles d'un metre d'amplada l'àrea de posidònies i serrar alternativament aquestes franges fins a la fondària de la sorra que marcava la proximitat del jaciment. Una vegada extrets els primers blocs de posidònies, també alternativament, la resta podien extreure's serrant els extrems de cada franja que, amb l'ajut d'un globus ascensional, eren transportats lluny del jaciment.

Arribats a la capa de sorra que anunciava la part fèrtil del jaciment, l'excavador, mitjançant la mànega de succió, eliminava aquesta capa anant en compte de deixar tot el material arqueològic que aparegués *in situ*. Això permet tenir una visió exacta sobre la distribució espacial del material en el fons. De cada una de les capes que anaven apareixent, se'n feia la cobertura fotogràfica per deixar constància de la posició dels materials a fi de permetre aixecar plantes suficientment precises gràcies a la seva restitució fotogramètrica.

Després d'haver determinat la seva situació en l'excavació, el material arqueològic era portat a la superfície on començava el seu tractament de conservació, dessalatge sobretot, i estudi.

EL MATERIAL TRANSPORTAT PEL VAIXELL

L'estudi del material que en el seu moment havia transportat el vaixell que avui anomenem derelicta CULIP VI topa amb alguna dificultat. Primer perquè es tracta d'un derelicta a mig excavar, amb la qual cosa no podem donar conclusions de cap mena sinó només avançar els resultats que els estudis fets fins ara ens permetin. Però també per la mateixa localització del jaciment, ja comentada, que fa que, per a aquells materials poc caracteritzables tipològicament i/o tècnica, es faci difícil atribuir-los la pertinença al CULIP IV o al CULIP VI, o a qualsevol altre vaixell que hagués pogut fer servir la Cala Culip com a fondejador, a part dels efectes d'un possible espoli contemporani al naufragi, si tenim en compte la poca profunditat a la qual es troba el derelicta i la visibilitat que podia oferir, possiblement amb part del pal major sortint a la superfície.

El material transportat pel vaixell recuperat fins ara, del qual en l'excavació s'ha distingit una capa superficial amb materials molt malmesos barrejats amb elements del llast i una altra corresponent al material encaixat dins de les clares del buc, és constituït per: fruits secs, representats per nous, ametlles i avellanes, que tant podrien formar part dels queviures de la tripulació com del carregament comercial del vaixell; una pinta de fusta de doble filada de pues, objecte d'ús personal possiblement pertanyent a algun membre de la marineria; elements dels ormeigs del vaixell, com són fragments de caps; llast i, sobretot, restes faunístiques i ceràmiques, materials majoritaris dels quals parlarem particularment.

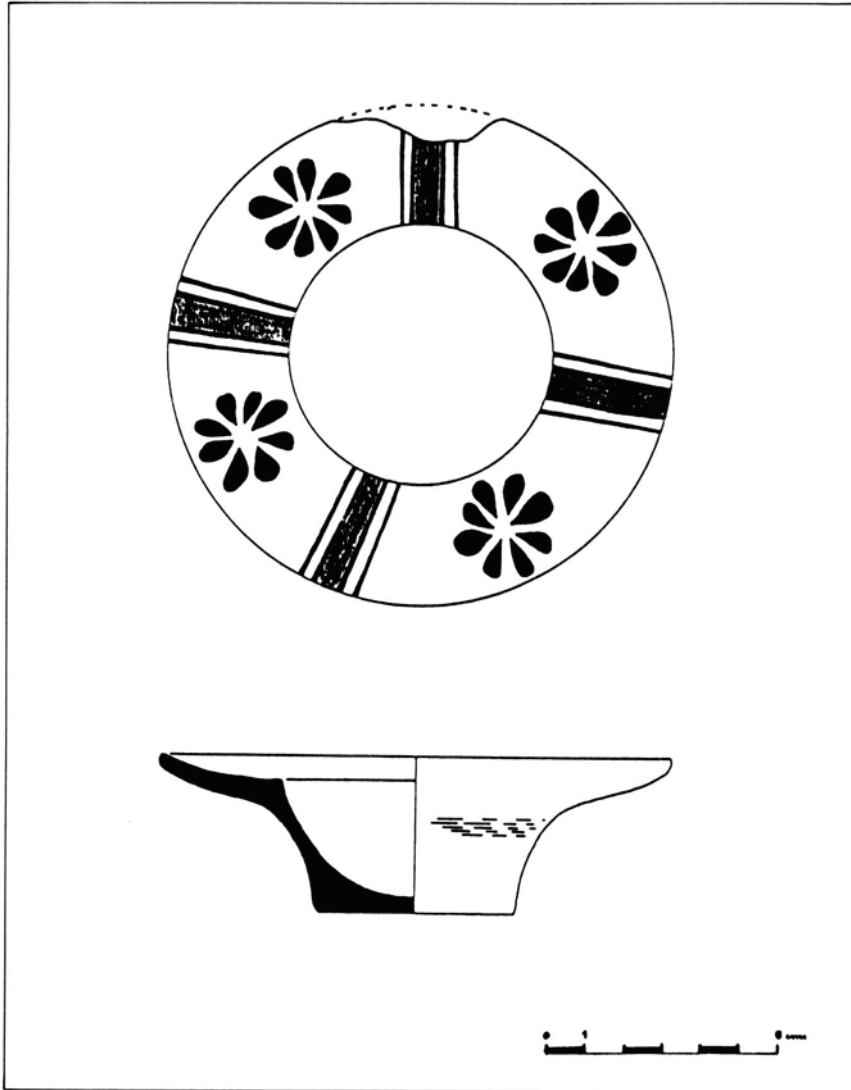

Fig. 1. – Ceràmica vidrada en verd i manganès procedent del Llenguadoc (segle XIV)

LA CERÀMICA

Concretant-nos en la ceràmica recuperada, a les dificultats esmentades caldrà afegir-hi algunes altres, ja que en el moment de l'enfonsament el vaixell transportava una bona quantitat de last compost per pedres i sorra, que, unit a la lentitud de creixement de les plantes posidònies i els corrents marins, fan

que, afavorit per la disposició del vaixell en el fons marí, reposant sobre la quilla, el material ceràmic recuperat aparegui molt trossejat i rodat.

També l'acció química de l'aigua marina sobre els òxids del vidrat de les ceràmiques, ennegrint-les, ha impedit en alguna ocasió veure la superfície vidrada inicial, ja que el simple rentat sovint no els ha retornat l'aspecte original.

El material ceràmic del CULIP VI és representat per dos conjunts fonamentals:

Ceràmiques musulmanes

Formen el conjunt ceràmic majoritari, tècnicament homogeni, de pastes vermelles o vermelloses, compactes, amb desgreixant de mica i vidrats verds monocroms, tot i que amb alguns melats. Els tipus representats, seguint l'esquema tipològic-funcional de Rosselló Bordoy són: bols, escudelles –tipus A– i platets fondos –tipus B i Ma. 1b–, plats –tipus III c i Ma. 1–, plates, safates, gerres –tipus B–, gerretes, gerrets, ampolles –tipus I–, llànties de peu alt, tapadores –tipus A i C–, gribells –tipus A–, i tenalles granadines.

Els tipus millor definits situen el marc cronològic del conjunt dins del segle XIV i originaris dels tallers de Màlaga i de Granada, és a dir, en l'àmbit del regne nassarita de Granada.

Ceràmiques del Llenguadoc

Formen un petit conjunt representat només per dues peces: una copa troncocònica, gairebé sencera, pertanyent al superficial de posidònies del CULIP IV, amb una decoració floral-geomètrica en verd i manganès (fig. 1), i la vora d'una copeta de llavi arrodonit i reentrant, amb la superfície interior vidrada en verd; totes dues amb pastes de color beix de tipus calcari, pròpies de les produccions llenguadocianes de l'època, i desgreixant de mica.

Cal recordar que les ceràmiques decorades amb òxid de coure i manganès apareixen durant la segona meitat del segle XIII al Llenguadoc, així com a la Provença i al Rosselló, imitant les produccions catalanes en verd i manganès de les quals es poden diferenciar tant per les formes com per l'estil de les decoracions, els tallers productors de les quals es desenvolupen, sobretot, durant la segona meitat del segle XIV i arribant fins als primers anys del segle XV.

L'estudi de conjunt de les ceràmiques ens permet saber que ens movem en el marc cronològic del segle XIV, tot i que tal vegada, pel moment de desenvolupament dels tallers llenguadocians, puguem referir-nos a la segona meitat d'aquest segle com a hipòtesi de treball.

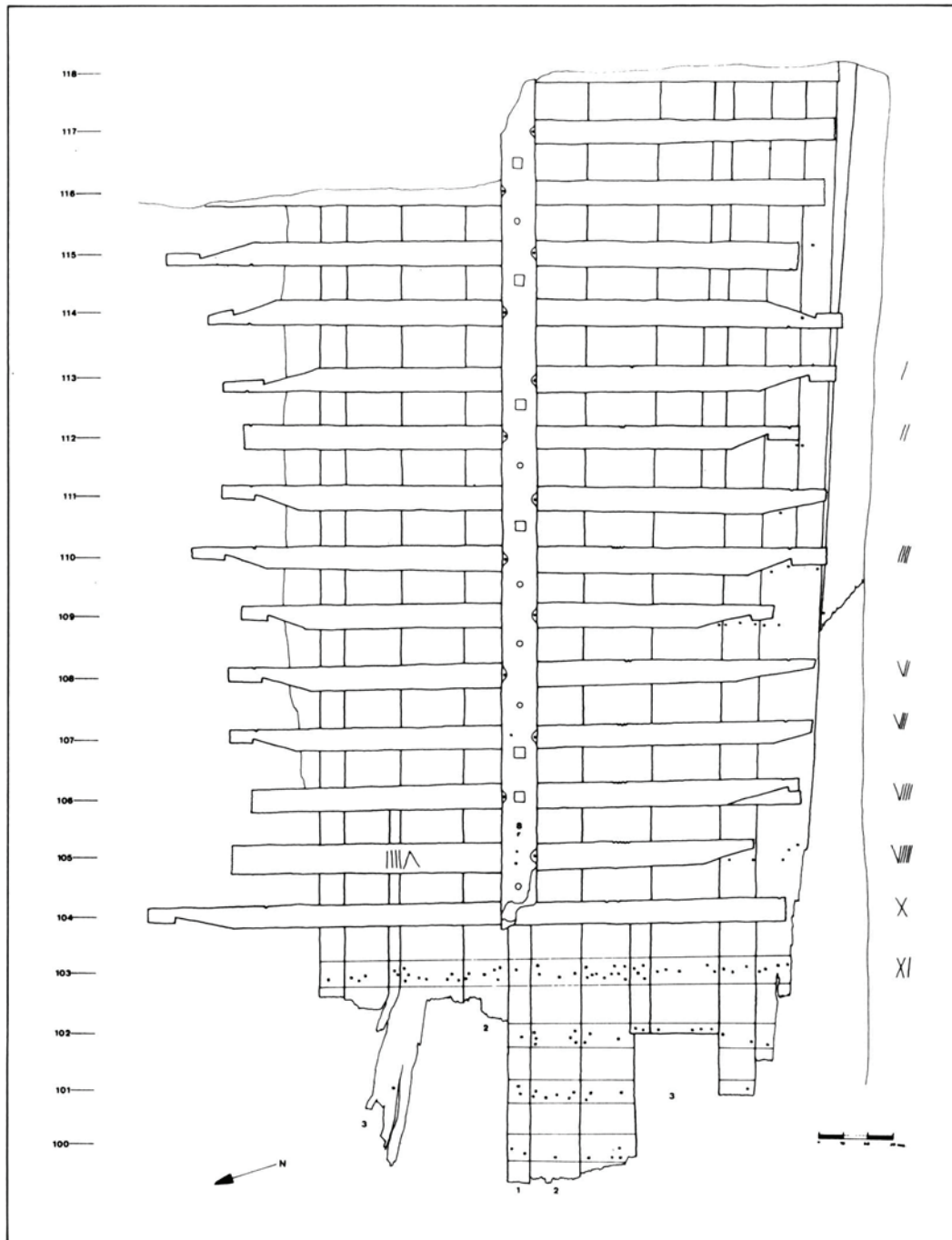

Fig. 2 - Vista de la planta del derelict Culip VI, datat al segle XIV

Les restes faunístiques

La importància d'aquest tipus de restes en el derelicte CULIP VI rau en el fet que constitueixen, quant a nombre, el segon grup de material arqueològic recuperat fins ara.

Quin paper varen tenir aquestes restes, en el seu moment, dins del vaixell? Per poder oferir una resposta encertada, hauríem de poder analitzar el conjunt complet de restes faunístiques que pot donar-nos el jaciment. Qualsevol notícia, per tant, que puguem donar abans de l'excavació completa del derelicte ha de ser presa com a hipòtesi de treball, malgrat els avantatges que l'anàlisi de materials en un jaciment d'aquest tipus ofereix a l'arqueòleg: un conjunt tancat en el temps i sense contaminació exterior.

Les espècies aparegudes al CULIP VI són les habituals en jaciments de cronologia semblant: bòvids, òvids, aus, principalment gallinàcies, un sol fragment de porc i un molar de cavall. D'entre totes elles observem una majoria d'òvids, entre els quals podem identificar algunes restes d'*Ovis Aries* L. femelles. Les edats determinades indiquen, en general, individus joves i joves adults.

Pel que fa a les parts esquelètiques representades, no s'observa cap mena d'especialització particular, és a dir, tenim fragments corresponents al cap, i a les extremitats, mentre que són minoritaris els del cos.

Quant a la fracturació, aquesta afecta la gran majoria de les restes amb la possibilitat que s'haguessin produït abans de l'embarcament, però també a causa del naufragi o durant la llarga estada en el fons marí. Aquesta fracturació i les poques marques de descarnació que podem observar –recordem que les restes òssies han estat sotmeses, com la ceràmica, a l'acció abrasiva de les sorres del llast del vaixell i del fons marí, que han esborrat la majoria de marques exteriors que podien tenir– ens indiquen que les espècies d'animals varen ser embarcades mortes i troscejades, procedents, segurament, pel coneixement que demostra l'especejament, d'algun mercat.

De les restes faunístiques a les quals hem fet referència, tal vegada n'hi hagi una que cridi especialment l'atenció i vulguí relacionar-se particularment amb el carregament ceràmic: l'únic fragment d'os de porc identificat fins ara. Cal recordar sobre això que el consum d'aquesta espècie no era uniforme al llarg de tot l'any, que no totes les carnisseries en venien, i que la forma més habitual de consumir carn de porc era en embotit i en pernils. Precisament el fragment de què disposem podria correspondre a l'os d'un pernil.

D'aquesta breu exposició podem extreure la hipòtesi de treball que estem davant d'una part del que en el seu moment havia correspost al rebost del vaixell, la de l'alimentació càrnica, que hauria d'haver rebut un tractament previ a l'embarcament per garantir la seva conservació: salat o fumat.

ARQUITECTURA NAVAL

El vaixell

Un cop retirat el material arqueològic i els elements del llast, descobríem una part del buc del derelicte d'uns 18 m², cobert per una gruixuda capa de brea en tota la superfície interna dels taulons del folre, de la quilla i de gran part de les costelles. Després de treure la brea, amb l'ajut de raspalls i escarpells a causa de la seva solidesa i adhesió a la fusta, vàrem procedir a fer la planimetria i cobertura fotogràfica del buc, així com de tots els detalls que calia remarcar dels diferents elements que el constitueixen. Durant aquest procés va aparèixer de manera evident la causa última de l'enfonsament del CULIP VI, una zona on els diferents elements del buc apareixen destruïts i desplaçats cap a l'interior a causa d'un cop rebut des de l'exterior.

La part del vaixell que tenim conservada correspon al fons del buc, del qual els elements longitudinals conservats són: la quilla, el paramitjal i els taulons del folre en una amplada que va de la quilla fins al pantoc pels seus dos costats. Els elements transversals són representats per: les costelles, de les quals es conserva la part central, el medís; en canvi, de les estameneres, només se'n conserven alguns trossos en el punt on s'unien amb el medís, a cadascun dels costats dels medissos, lloc que coincideix amb l'inici del pantoc. Les característiques dels medissos, gairebé plans i molt amples de mànega, i l'aparició del medís mestre, M 113, ens indica que estem sobre la part central del buc.

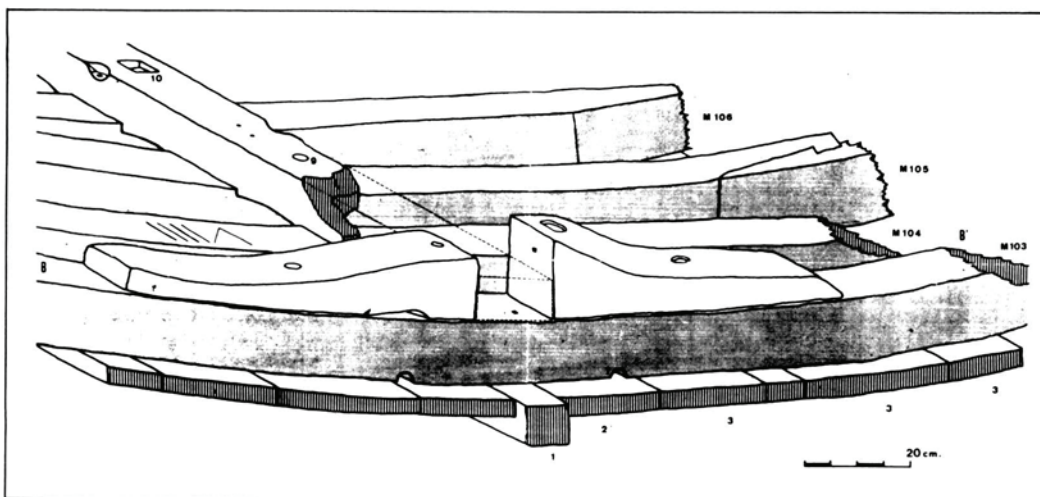

Fig. 3 – Vista en perspectiva del derelicte Culip VI, a partir del medís 103

EL SISTEMA DE CONSTRUCCIÓ

El sistema amb què fou construït és l'anomenat d'*esquelet*, perfectament caracteritzat dins de la cronologia que li atribuïm, ja que és el principi de construcció més usat al Mediterrani des del segle X d. C., tot i que alguna característica precursora d'aquest sistema de construcció ja es pot observar al derelict «Saint Gervais 21» pertanyent al segle VII d. C.

Aquest sistema es diferencia, bàsicament, de l'anterior sistema d'utilització generalitzada durant tota l'antiguitat i anomenat *shell first*, pel paper actiu de les costelles mentre que el folre té un paper secundari, de simple revestiment, és a dir, a l'inrevés del *shell first* on el paper actiu correspon al folre i les costelles són un reforç d'aquest.

En línies generals, les principals característiques d'aquest tipus de sistema constructiu en el Mediterrani medieval, o sia entre els segles X i XV, tenint com a exemples arqueològics els derelictes d'Agay, Bataiguiet i Ile Plane, datats cap al final del segle IV o l'inici del segle X i localitzats a la Provença, el de Serge Leiman del segle XI a Turquia, i el de Lazise del segle XV a Itàlia, detalls constructius que podem comparar amb els que exemplifica el buc del CULIP VI, són:

1. Secció mestra en forma d'U, és a dir, que la forma que presenten els medissos centrals es gairebé plana, i el pantoc donat als extrems dels medissos i estameneres, en el seu punt de manegament, arriba quasi als 90°
2. Quilla sense gresa o quasi inapreciable.
3. Taulons del folre juxtaposats i units a les costelles per una gran quantitat de claus reblats, sense cap ordre.
4. Punt de feblesa en la unió de les costelles, pels seus medissos, a la quilla mitjançant un sol clau.
5. La unió dels medissos amb les estameneres ve donat per un manegament lateral. Al CULIP VI, aquest manegament és d'encaix a dent, més propi d'elements longitudinals com el paramitjal o el contoal.
6. Paramitjal de majors dimensions que la quilla, a l'inrevés del que passa en el sistema constructiu *shell first* usat durant l'antiguitat.

Cal remarcar, entre les característiques constructives del CULIP VI, les marques incises aparegudes als medissos, ja que demostren un treball de mestre d'aixa pensat i ordenat dins del procés de construcció del buc.

Tenim tres tipus de marques:

1. Marca vertical practicada en el mateix centre del medís, allà on aquest s'assenta sobre la quilla.
2. Marca que es troba al costat dret dels medissos per la banda est de cadascun. Aquesta marca és una enumeració ordenada de cada medís feta en xifres romanes, començant pel medís mestre, M 113, amb el número I i fins al medís M 103, el darrer conservat, amb el número XI.

Aquests dos tipus de marques foren fets pel mestre d'aixa amb la intenció de facilitar la feina de col·locació de cada medís en el seu lloc, ja fos centrant-lo sobre la quilla, o per fixar-ne l'ordre i emplaçament concret en el conjunt del costellam.

3. El tercer tipus són dues marques verticals a cada extrem dels medissos, possiblement amb la funció d'indicar la línia de carena al mestre d'aixa. De moment, però, no podem pas assegurar-ho a causa del fet de trobar-nos a la part central del vaixell; si féssim dues línies imaginàries a partir d'aquestes marques a cada costat dels medissos, veuríem que són gairebé paral·leles, amb la qual cosa fins que no s'excavi un dels extrems del vaixell no podrem determinar l'exacta utilitat d'aquestes darreres marques, ja que aleshores veuríem si aquestes dues línies s'acosten fins a ajuntar-se o no.

CIRCUMSTÀNCIES HISTÒRIQUES

De l'estudi del material ceràmic es poden desprendre qüestions sobre les circumstàncies històriques que havien pogut envoltar l'existència d'aquest vaixell.

El CULIP VI s'enfonsà a la zona del Cap de Creus. En aquell moment transportava un important volum de ceràmiques musulmanes de tallers granadins i malaguenys, almenys, junt amb una minsa quantitat, jutjant per les proporcions que ara per ara podem fer, de ceràmiques d'origen llenguadocià. D'aquí només podem concloure que el vaixell, possiblement, venia de l'Estat musulmà peninsular amb un carregament comercial, part del qual estava format per ceràmiques. D'altra banda, la presència de produccions dels tallers de Màlaga assenyalen la possibilitat que fos el port d'aquesta ciutat el punt de sortida del vaixell en el seu últim trajecte, ja que Màlaga posseïa, junt amb Almeria, el principal port de tot l'Estat granadí, lloc d'arribada dels productes magribins, port redistribuïdor i escala obligada en la ruta vers Anglaterra.

Pel que fa a la presència de ceràmiques llenguadocianes, poden haver-hi, almenys, dues explicacions. Una, que aquesta petita mostra ceràmica correspongués a un mínim sobrant de mercaderia d'un trajecte anterior, tal vegada de l'immediatament anterior, amb la qual cosa el CULIP VI podria estar en viatge de tornada, possiblement cap a les regions d'on aquestes ceràmiques eren originàries. La manca d'informació existent, però, sobre la presència de ceràmiques llenguadocianes en territori musulmà peninsular en aquesta època ens fa dubtar d'aquesta possibilitat.

L'altra explicació, potser més probable, seria que aquestes ceràmiques formessin part dels estris de la marineria.

En el cas que la marineria fos d'origen llenguadocià –pels tipus d'estrís que faria servir–, si tenim en compte que la ceràmica que el vaixell transportava com a carregament comercial és nassarita, i que aquest es troba enfonsat al Cap de Creus, és versemblant tenir com a hipòtesi de treball que el CULIP VI

era un vaixell dedicat al comerç entre cristians i musulmans en ple segle XIV, en viatge de tornada cap al Lenguadoc des del port de Màlaga. I, malgrat que era un comerç prohibit entre els cristians, existia plenament organitzat mitjançant llicències i guiatges, encara que l'objecte de comerç fos una mercaderia prohibida, ja que amb el pagament de la taxa corresponent, sempre que fos en temps de pau, estava permesa la seva circulació.

BIBLIOGRAFIA

JAVIER NIETO, ANNA JOVER, PERE IZQUIERDO, ANNA MARIA PUIG, ANTÒNIA ALAMINOS, ALBERT MARTÍN, HUG PALOU, SERGI COLOMER, MARCEL PUJOL, *Excavacions Arqueològiques Subaquàtiques a Cala Culip. I*. Girona, 1989.